

**ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ**

**ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ**

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823
№ 2(6)/2025, 157-163

УДК: 7.78.01

DOI: [10.52754/16948823_2025_2\(6\)_19](https://doi.org/10.52754/16948823_2025_2(6)_19)

**САЛТТУУ КУУ ЧЫГРМАЧЫЛЫГЫНЫН ИЗИЛДЕНИШИ ЖАНА УЛУТТУК
МАДАНИЯТТАГЫ ОРДУ**

**ИЗУЧЕНИЕ ТРАДИЦИОННОГО МУЗЫКАЛЬНОГО ТВОРЧЕСТВА КУУ И ЕГО МЕСТА В
НАЦИОНАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЕ**

**STUDY OF TRADITIONAL MUSICAL CREATIVITY OF KUU AND ITS PLACE IN
NATIONAL CULTURE**

Кубатбекова Арууке Кубатбековна
Кубатбекова Арууке Кубатбековна
Kubatbekova Aruuke Kubatbekovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's Student, Osh State University

Султанова Тахмина Мухтаровна
Султанова Тахмина Мухтаровна
Sultanova Takhmina Mukhtarovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's Student, Osh State University

Акрамова Каныбү Шүкүровна
Акрамова Каныбү Шүкүровна
Akratova Kanybu Shukurovna

магистрант, Ош мамлекеттик университети
магистрант, Ошский государственный университет
Master's Student, Osh State University

САЛТТУУ КҮҮ ЧЫГРМАЧЫЛЫГЫНЫН ИЗИЛДЕНИШИ ЖАНА УЛУТТУК МАДАНИЯТТАГЫ ОРДУ

Аннотация

Илимий макалада кыргыз элинин комуз күүлөрүнүн изилдениши жана улутубуздун байыркы замандарынан баштап, XIX кылымына чейинки баскан жолдун баарын күү аркылуу чагылышы баяндалган. Ошондой эле кыргыз элине тиешелүү болгон жашшоо шарт, маданий салт-санааларды, үрп-адаттарды музыкалык чыгармачылык формасында сүрөттөгөн жагдайларга авторлор тарабынан илимий жагдайда проекциаланган.

Ачкыч сөздөр: салттуу маданияты, синкретизм, элдик музыка, искусство, музыка таануу, музыкалык аспап, нота, музыкалык образ

*Изучение традиционного музыкального творчества
күү и его места в национальной культуре*

*Study of traditional musical creativity of kuu and its
place in national culture*

Аннотация

В научной статье отражен весь путь комузных мелодий кыргызского народа, с древнейших времён до XIX века. Авторы также спроецировали условия жизни, культурные традиции и обычаи нашего народа в форме музыкального творчества, в научном контексте.

Abstract

This scientific article chronicles the entire history of Kyrgyz komuz melodies, from ancient times to the 19th century. The authors also project the living conditions, cultural traditions, and customs of our people into the form of musical creativity, within a scientific context.

Ключевые слова: традиционная культура, синкретизм, народная музыка, искусство, музыковедение, музыкальный инструмент, музыкальная нота, музыкальный образ

Keywords: traditional culture, syncretism, folk music, art, musicology, musical instrument, musical note, musical image

Введение

Кыргыз элинин музыкалык тарыхында жана маданиятында күүлөр өзгөчө орунду ээлейт. Анын көркөмдүүлүгү, мазмуну, обондуулугу, аткаруучулук ыкмасы, ар түрдүүлүгү жана өнүгүшү аспаптык чыгар-мачылыкта күчтүү өнүккөн. Элдик күүлөр улуттук маданияттын эң маанилүү бөлүгү болуп эсептелет. Анын калыптануу жана өнүгүү тарыхы өлкөбүздүн социалдык-маданий өнүгүүсү менен, анын ичинде көркөм өнөр маданиятынын өнүгүүсү менен тыгыз байланышта болгон. Мындай ойдун тегерегинде филология илимдеринин доктору У.Ж. Камбаралиева өзүнүн пикирин мындайча билдирген: “Кыргыздардын салттуу музыкасы, кыргыздардын дүйнө таануусунда жана аны кабылдоосунда үч деңгээлди камтыйт: материалдык, менталдык жана руханий” [4, 32-б.]. Демек, “аспаптык салттуу күүлөр элдин жашоо-тиричилиги менен тыгыз байланышта өсүп-өнүгүүсү менен өзгөчө орунду ээлейт” деп айта алабыз.

“Күү” - деген термин кыргыз элдик аспаптык чыгармада өтө кеңири тараган. Күү – бул аспаптык пьеса, аспап үчүн жазылган музыкалык чыгарма болгондуктан эски салт боюнча, күү оозеки түрдөгү чыгармачылык шартка байланыштуу тек гана угуу менен үйрөтүлүп чертилгендиктен аны аспап үчүн жазылган дебестен, аспап үчүн чыгарылган күү десек тагыраак болот. Андыктан, күүнүн жалпы теориялык аныктамасын берүүгө аракеттенсек, “Күү – бул аспапта ойноо үчүн белгилүү бир ар тараптуу мазмуну бар, кыргыздарга мүнөздүү колориттеги обон-кайрыктарга ширетилген жана типтүү форма түзүлүштөргө ээ болгон музыкалык чыгарма” десек туура болот.

Көркөм чыгармачылыктын башка түрлөрү сыяктуу эле күүнүн өзүнүн тарыхы, баскан жолу, ошондой эле күүнүн пайда болуу, калыптануу, өнүгүү мезгилдери болгон. Күү – бул чыгармачылыгы ар түрдүү, көп кырдуу, көп курамдуу искусство. Анткени, анын составына обончулук, ырчылык, аткаруучулук чеберчиликтер кирет. Күүнүн өзгөчөлүгүн илимий термин менен айтканда *күүнүн синкретизми* деп аталат. Бул терминдин мааниси күүнүн түпкү жаралышынан эле өзүнүн составындагы ар башка өнөрчүлүктөрдү бир эле убакта ичине камтыганын: актерлук чеберчилик, аткаруучулук шык, музыкалык ыргактык жана жөндөмдүүлүк ж.б. керек экендигин көргөзөт. Бул тууралуу Б. Алагушев өз эмгегинде: “Ырчылык жана аспапта ойноочулук кыргыз искусствосунда өтө күчтүү өнүккөн. Аларды жараткандарды жана аткаргандарды: ырчылар, акындар, жомокчулар, обончулар, комузчулар, кыл кыякчылар деп аташкан. Ар бир өнөрпөз бир мезгилде өзүн угуучу да, комузчу да, акын да, ырчы да, жомокчу да, обончу да, куудул да катарында көрсөткөн” деп жазат [1, 3-б.].

Күү – бул кыргыз элинин руханий жашоо-тиричилигин чагылдырган тарыхый-маданий мурасы. Философиялык көз карашта карап көрсөк элдик аспаптык күү кайрыгында, элдин жашоосу менен катар кубанычы, кайгысы, эркиндик-тендикти көксөөсү, сөз менен айтып билдирүүгө болбогон, ар бир чыгармачыл инсандын көөдөнүнүн, жүрөгүнүн терегинде жаткан ой-толгоосу, жашыруун сыры, өнөрчүлүктү баалоосу, бөтөн элдер менен байланышы, эл-жерди душмандардан коргоосу ж. б. көптөгөн эпизоддор чагылдырылган. Күүдө байыркы элдин тиричилиги менен бирге, кулк-мүнөзү, айкөлдүгү, сабырдуулугу, кеменгерлиги, ишмердүүлүгү ж. б. мүнөз-дөрү ачык берилген. Күү тууралуу кыргыз искусствосунун музыка таануу илиминин доктору К.Ш. Дюйшалиев “Кыргыз эл музыкасы” аттуу китебинде: “Күү – кыргыз элдик аспаптык музыкасынын түпкү (жалпы) аты, аспапка чыгарылган пьесанын, же

аспаптык музыкалык жанрдын аталышы” деген аныктаманы жазган [3, 222-б.]. Күү тууралуу музыка изилдөөчү М. Касейдин эмгектеринде мындай деп жазылат: «Негизинен “күү” – бул жаратман инсандын эмоционалдык сезимдеги абалында пайда боло турган кандайдыр бир ой толгоону, түшүнүктү толук жандуу билдире турган элдик аспаптык чыгарма”. Күүнүн речтик айтылышы түрк тилдүү элдердин аспаптык музыкасында бир нече түрдө колдонулат. Мисалы “күү” деген сөз – көөнө (байыркы) түрк тилинен келип чыккан сөз. Речтик айтылыштын шарты менен түрк тилдүү элдердин аспаптык музыкасында бир нече түрдө колдонулат. Мисалы: казак, башкыр элдеринин аспаптык музыкалык фольклорунда **күй** деп айтылат. Ал эми алтайлык түрк тилдүү улуттарда бул сөздүн өзүнчө фонетикалык варианттары бар.

Күүнүн образдык палитрасы кеңири диапазондогу мазмунду камтыйт: баатырдыкты, эпикалык, лириканы, драматизмди, жанрдык-турмуштук көрүнүштөрдү, комедияны, трагедияны ж.б. Образдар көпчүлүк учурда күүнүн атында (темасында) чагылдырылат. Кээде күүнүн аты, ошондой эле пьесанын жаралыш себептери, мезгили жөнүндө автор маалымат бере алат. Күү чыгармаларынын мазмунунда терең философия жана өзгөчө стилдер бар. Аткарылган күүлөрдүн мазмундары муундан-муунга өтүп сакталып жана улам жаңы кошумчалар менен толукталып чертилип келет. Күүлөрдүн көркөмдүк жагын жана тарбиялык маанисин кыргыз эли өтө баалай билген. Ушундан улам күү ойнолуп жаткан учурда боз үйдүн ичинде кичинекей ымыркай балдардан баштап, улуу аксакалдарга чейин кунт коюп угушкан.

Кыргыз элдик күүлөрдүн көпчүлүгү программалуу, анткени, аларда музыкалык мазмундар даана сүрөттөлөт. Музыка изилдөөчү В. Виноградов “Киргизская народная музыка” деген китебинин “Аспаптык музыка” деген бөлүмүндө: “Программалуулук – кыргыздын аспаптык музыкасынын жаны” деп жазган жана күүлөрдүн 90 пайызы баяндоо менен айтылып чертилээрин белгилеген [2, 153-б.].

“Кыргыз музыкасынын стилдик өзгөчөлүктөрүнүн бири – анын программалуулугу. Ушундан улам анын образдуулугу, конкреттүүлүгү жана ал тургай көңүл ачуусу күүлөрдө ачык берилген, ошондой эле кыргыздардын аспаптык музыкасынын жанры элдин коомдук түзүлүшүнүн жана жашоо шартынын өзгөчөлүгү менен тыгыз айкалышкан” деп жазат өз эмгегинде культурология илимдеринин доктору Ч.Т. Уметалиева [6, 148-б.].

Күү эки өнүттө – тар жана кең мааниде түшүндүрүлөт. Тар маанисинде күү – аспаптарда аткарылуучу бир сандагы жалгыз чыгарма. Кең маанисинде алганда, күү – бул аспаптык музыкадагы көп сандаган күүлөрдүн чогул-тулган жыйындысы. Башкача айтканда, күү салттуу аспаптык музыканын жанрын аныктап, күүчүлүк чыгармачылыктын өзүнчө музыкалык жанрдык статусуна ээ болгон. Аны кыргыз элдик салттуу аспаптык музыкасында күү жанрын өзүнчө маани-маңыздуу күүчүлүк өнөрдүн бир чоң тармагы деп түшүнүү абзел. Демек, күү кыргыздын салттуу аспаптык музыкасынын түйүндүү сөз термини катары бир эле учурда чыгарма да, жанр да болуп эсептелет.

Күү чыгармачылыгы – бул кыргыз этномузыка таануу илиминде жаңы сыяктуу көрүнгөн термин. Ошону менен бирге “күү автордук жана аткаруучулук ишмердикти билдирүү менен оозеки салттагы кыргыз элдик музыканын жанрларында, негизинен комузчулардын (жана кыл кыякчылардын) өнөрчүлүгүндө көбүрөөк орун алган көрүнүш катары сан жана сапат жагынан арбын өнүккөн чыгармачылык” дегенди түшүндүрөт.

Элдик күүлөрдүн жанрдык түрлөрү боюнча музыка таануучу Т.М. Склютовская мындай деп жазган: “Аспаптык күүлөрдүн жанрдык түрлөрү негизги музыкалык темаларына, ладдарына, фактураларына, аткаруучулук ыкмалардын бирдиктүүлүгүнө жараша түзүлөт” [5, 7-б.].

Жанр – бул көркөм чыгармачылык, көркөм өнөрчүлүк деген жалпы рух, руханий, руханият жөнүндөгү түшүнүктөр менен өз ара тыгыз байланышкан көрүнүш. Ал эми көркөм өнөр – адамзаттын руханий акыл-эсинде, коомдун өзүнө карата эң чоң мааниге ээ болгон жашоо-турмуштагы жан дүйнөлүк кызыкчылыктарды канааттандыруу үчүн жаралган зарылчылыктан келип чыккан кубулуш. Дегинкисин айтканда, байыркы дүйнөдө жанр көркөм өнөрчүлүктүн өнөктүгүнүн негизинде жаралып, этномаданиятта общиналык коомго керек өзүнчө маанилүү көркөм категория катары аңкоолук түрдө (наивно) калыптанган чыгармачылык түшүнүк болуп эсептелинген. Андыктан, жанр көркөм өнөрчүлүгүнүн негиздүү, олуттуу, системалуу компоненттеринин бири катары көркөм чыгармачылыктын байыркы булактарынан берки өсүп-өнүгүшүндө өзгөчө руханийлик категориялык маңыздагы, адегенде көөнө тарыхый көркөм чыгармачылыгында жазма илимге чейинки оозекилик ой жүгүртүү өкүм сүргөн убактарда өзүнчө жарымдык (полу) классификациялык багыттагы архаикалык мүнөзгө ээ болгон өтө жөнөкөй түшүнүк болгон. Ал кезде илимий аң-сезимдүүлүк толук калыптана элек болгондуктан, жанр теориялык жактан баамдала электигинен (несознанно) жетиштүү түрдө такталбай эң жөнөкөй элементардык түшүнүк катары эсептелинген. Музыкалык жанрдын пайда болушу тууралуу В.А. Цуккерман мындайча жазган: “Музыкалык жанрлар мезгилсиз, тарыхсыз болбойт. Кандай гана жанр болбосун, ал өзүнчө доордо жаралат. Ал ошол доордо, же мамлекетте жашап жаткан адамдардын табитинин таасиринде калыптанат, ошол доорду жана адамдардын жүрүш-турушун, жашоо-тиричилигин чагылдырат” [7, 7-б.]. Ал эми бүгүнкү кезде, советтик жана андан соңку мезгилде коомдук, гуманитардык илимдер, анын ичинде музыкалык илим-билим интеллектуалдык ой жүгүртүү жана окутуу кенендикте жана тереңдикте жүргөндүктөн маданияттык өсүп-өнүгүүнүн шарданы менен көркөм чыгармачылыктын жанрдык маселелери, аспектиери жакшы изилденди жана азыр да изилденүүдө.

Комуз күүлөрүнүн жашоосу ар башка абалдарда жана жагдайларда жүрөт. Ар кандай мезгил-мейкиндикте, жайлоодо, үйдө, тойлордо, концерттик залдарда, чет өлкөлөрдө, адамды акыркы сапарга узатуу аземдеринде ж. Б. Аткарылат. Күүлөр мурунку өткөн кылымдарда тек гана оозеки түрүндө чертилип келсе, кийинки XX-XXI кылымдарда нота жазуулар менен жабдылып, эки башка педагогикалык салттар бириктирилип, аралашма түрдөгү окутуу системасы келип чыкты. Күүлөрдү жазып алуу (запись) атайын жаңы техниканын жардамы менен жүргүзүлүп, кассетага, дисктерге, чөнтөк телефондорго жазылып алынып, интернет булактарына жана атайын китептерге киргизилди. Ушунун баары күү чыгармачылыгындагы жанрдын жашоо формалары жана аткаруучулук стилдери боюнча образдык типологиялык мүнөздүүлүк жөнүндө интерпретациялардын жаралышына жол ачты. Ушундай шартта илимий көз караштын негизинде теориянын жардамы аркылуу күү аткаруу өнөрүндө жарык жана караңгы маанайдагы контрасттык карама-каршылыктуу конкреттүү чыгармалар кубанычтуу, назик, комедиялык, трагедиялык ж.б.у.с. музыкалык образдар күүлөрдүн көркөм мүнөздөлүшүн далилдеп, жанр категориясынын мазмундук жактан ар түрдүүлүгүн көрсөтүп турат.

Мына ушул позициялык багыт боюнча алганда улуттук этномузыканын изилдөөчүлөрү А. Затаевич, В. Баштаган жана алардын жолун жолдоп андан ары уланткан Б. Алагушов, К. Дюйшалиев, С. Субаналиев ж. Б. Күү дүйнөсү боюнча теориялык аныктамаларын таануу менен чыгармалардын жанрдык типтерин, аталыштарын анализге салып тактоо, тастыктоо жолу менен жанрлардын түрлөрүн топтоштурулган *классификациялык методду* колдонушту. Бул метод комуз күү жанрларын аныкташ үчүн пайдалуу эффект болуп берди. Анткени, элдик аспаптык музыкадагы күү жаратуучулук, күү аткаруучулук өнөрдө салттуу жанрдык система катары бекемделип, туруктуу өнөкөткө айланып, калайык калктын акыл-эсине орноп, кулакка сиңип калган «Камбаркан», «Ботой», «Шыңгырама», «Кербез» жана ушул сыяктуу жанрдык түшүнүк-терминдер менен аталып, андан аркы иликтөөлөрдүн жүрүшүндө күүлөр мүнөздүү көркөм каражаттар менен толукталып, таланттуу комузчулар тарабынан типтештирилип, саны жана сапаты жагынан көбөйтүү, чогултуу жолу менен өнүктүрүлгөн. Бул жагдайда күүчүлүк өнөрдө жанрдык түзүлүш процесси ачык, жигердүү жүрүп, элдик чыгармалардын тематикалык аталыштарынын айланасына чогултуп, жыйнап, топтоштуруу ыкмасы менен комузчулардын логикалык ой жүгүртүүсүндө типтешүү, же типке келтирүү процесси жүрүп, салттуу классификациялык түшүнүк өсө берген. Мындай өсүү комузчулардын музыкалык психологиясы менен өбөлгөлөнүп, күү жанрынын жетилип орнотулуу процессин айгинелейт. Жогоруда айтылган терминдик аталыштардын негизинде жайылтылган чыгармалар элдин аң-сезимине сиңирилип, чогултуу, жыйноо принциби менен топтоштурулган жанрдык салттын түзүлүшүндө башкы ролду күүчүлүк өнөрдүн алып жүрүүчүлөрү ойношкон. Ошондой чыгармачылык эргүүнүн натыйжасында комуз музыкасында оңтойлуу классификациялык мамиле менен жанрдык формалар жана жанрдык стилдер пайда болуп «Камбаркандардын», «Ботойлордун», «Шыңгырамалардын», «Кербездердин» топтору күү жанрынын теориясын изилдөөгө келгенде алардын өзүнчө илимий парадигмасын ачууга мүмкүнчүлүк болуп жанрлардын түрлөрүнүн ар бирине тиешелүү образдуулук, өлчөм-ыргакуулук, кайрык-тематикалык, программалык-драматургиялык өзгөчөлүктөрүнө жараша сыпатталыш милдети турган. XX кылымда атактуу советтик музыковед-теоретиктер А. Сохор, В. Цуккерман, Л. Мазель, В. Назайкинский ж. Б. Жанрдык теориянын иликтөө принциптерин жана методдорун иштеп чыгышып, жанр маселелерин изилдөөнүн татаалдыгын белгилешкен. Алардын бул маселеге тиешелүү эмгектеринде жанр жана жанрдык система – татаал диалектикалык социомаданий организм катары чечмеленип, алар өз ара мамилелештирилген, объективдүү мыйзам ченемдүүлүк менен айкалышкан «чоң» жана «кичи» жанрлардын түрлөрүн бириктирип турган бирдиктүү жыйындысы деп аныкталат.

Пайдаланган адабияттар:

1. Абдимиталип уулу, Н., & Жапаралиев, Ш. (2023). “Диван Лугат ат-Түрктө” кездешкен музыкалык терминдер. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Филология*, (1(1), 1–11. [https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1\(1\)_1](https://doi.org/10.52754/16948874_2023_1(1)_1)
2. Алагушов, Б. Күүдөн симфонияга [Текст] / Б. Алагушов. – Фрунзе: Кыргызстан, 1981. – 168 б.
3. Боронбаев, А., & Токтоназар уулу, Н. (2024). Кыргыздын салттуу маданиятындагы комуздун орду. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология*, (2(4), 76–81. [https://doi.org/10.52754/16948823_2024_2\(4\)_13](https://doi.org/10.52754/16948823_2024_2(4)_13)

4. Виноградов, В. Киргизская народная музыка [Текст] / В. Виноградов. – Фрунзе: Киргизгосиздат, 1958. – 333 с.
5. Дюшалиев, К. Ш. Кыргыз эл музыкасы [Текст]: окуу китеби / К. Ш. Дүйшалиев. – Бишкек: Шам, 2007. – 400 б.
6. Калыбеков, А.И. (2024). Музыка инсандын социалдык-коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү фактору катары. *Ош мамлекеттик университетинин Жарчысы. Философия. Социология. Политология*, (1(3), 53–58. [https://doi.org/10.52754/16948823_2024_1\(3\)_8](https://doi.org/10.52754/16948823_2024_1(3)_8)
7. Камбаралиева, У. Ж. Кыргыз обон-күүлөрүнүн дүйнөсү. Кыргызча сүйлөшөлү [Текст] / У. Ж. Камбаралиева. – Бишкек: Avgasya press, 2015. – 188 б.
8. Козубаев, О., Ыразаков, Д., & Камбарова, Н. (2023). Проблемы духовности в современной музыке. *Вестник Ошского государственного университета*, (1), 170–178. https://doi.org/10.52754/16948610_2023_1_21
9. Склютовская, Т. М. Киргизская камерно-инструментальная музыка [Текст] / Т. М. Склютовская. – Фрунзе: Адабият, 1989. – 128 с.
10. Уметалиев-Баялиева, Ч. Т. Кыргыздардын этногенези: музыка таануу аспектиси. Тарыхый-культурологиялык изилдөө [Текст] / Ч. Т. Уметалиева-Баялиева. – Бишкек: Бийиктик, 2008. – 290 б.
11. Цуккерман, В. А. Музыкальные жанры и основы музыкальных форм [Текст] / В. А. Цуккерман. – М.: Музыка, 1964. – 160 с.